

Ecofeminist approach to reading the novel *People in Previous Lives*

Afsaneh Hassanzadeh Dastjerdi¹, Mostafa Dashti Ahangar²

RECEIVE:

30 Oct 2025

ACCEPT:

30 Jan 2026

ABSTRACT:

In recent decades, social and cultural transformations have led to an increase the migration, a phenomenon that has also been reflected in some literary narratives. In many studies, migration is treated as a gender-neutral phenomenon; however, women's relationships with nature and their experiences of ecosystem, leaving home, and migration differ from those of men. *People of Previous Lives* (*Ādam-hā-ye Zendegī-ye Qablī*) by Fariba Vafi is one of the most prominent narrative examples that represents migration from the perspective of women's lived experience. Using a descriptive-analytical method and drawing on the theoretical framework of ecofeminism, this study analyzes the novel. In the novel, the female migration occurs under the coercion and thus exemplifies a form of violence rooted in patriarchal domination and constitutes a painful rupture from her former lifeworld, giving rise to an identity crisis and feelings of nostalgia for the past, depression, homelessness and diaspora. She loses not only her home but also a network of human and non-human relationships. Ultimately, however, the woman—who, through migration, becomes trapped in the cold and enclosed spaces of the host land and is severed from the familiar natural rhythms of her life—achieves self-knowledge with the support of other migrant women. Like them, through a shift in perspective and self-reflection, a return to nature, and the perception of its beauty, she comes to accept a hybrid identity and a new condition in the host country. Furthermore, numerous signs in the novel point—both realistically and symbolically—to the woman's relationship with nature and natural elements. The female characters' relationships with and care for domestic animals, as a form of an ethics of care; their connections to the home and garden; and their presence in the forest and the city square of Berlin exemplify concrete relationships and the creation of harmony between the characters' inner states and the external environment. The symbolic equivalence of women with elements of nature—such as trees and dogs—and the comparison of women to natural elements illustrate symbolic forms of connection.

KEYWORDS:

Ecofeminism;
Migration Literature;
Women-Nature
Relationship;
Patriarchy; Fariba Vafi

¹ Academic Rank, Field, Department, Faculty, University/Higher Education Institute, City, Country. fsanehasanzade@yahoo.com

² Department of Persian Language and Literature, Velayat University, m.dashti_a@velayat.ac.ir.

Extended Abstract

Introduction

In recent decades, social and cultural transformations have led to a significant increase in migration, a phenomenon that has also been reflected in various literary narratives. While migration has often been treated as a gender-neutral phenomenon in scholarly studies, women's relationships with nature, their experiences of ecosystems, the act of leaving home, and the process of migration differ fundamentally from those of men. *People of Previous Lives (Ādam-hā-ye Zendeḡi-ye Qablī)* by Fariba Vafi stands as one of the most prominent contemporary Persian novels that represents migration from the unique perspective of women's lived experience. This novel provides a rich narrative ground for exploring the intricate connections between gender, migration, and environmental relationships. The present study aims to examine how the female migration experience is narrated in this work and how ecofeminist themes manifest throughout the story. By adopting an ecofeminist lens, this research seeks to uncover the ways in which patriarchal structures, environmental relationships, and women's migratory experiences intersect and shape female subjectivity in the context of displacement.

Research Methodology

This study employs a qualitative approach utilizing a descriptive–analytical method grounded in the theoretical framework of ecofeminism. Ecofeminism, as a theoretical perspective, examines the interconnected domination of women and nature within patriarchal systems and emphasizes the importance of recognizing these parallel oppressions. The research method involves a close textual analysis of Fariba Vafi's novel *People of Previous Lives*, focusing on narrative elements, character development, symbolic representations, and the depiction of human-nature relationships. The analysis proceeds through several stages: first, identifying passages that depict the female protagonist's relationship with natural elements and environments; second, examining how migration disrupts these relationships; third, analyzing the symbolic equivalences drawn between women and nature; and finally, tracing the protagonist's journey toward self-knowledge and identity reconstruction in the host country. The theoretical framework draws upon foundational ecofeminist works that address the connections between women, nature, and systems of domination, as well as scholarship on gender and migration.

Research Findings

The analysis reveals that in *People of Previous Lives*, female migration occurs under conditions of coercion and thus exemplifies a form of violence rooted in patriarchal domination. The protagonist's migration constitutes a painful rupture from her former lifeworld, giving rise to multiple psychological and social consequences. These include an identity crisis, intense feelings of nostalgia for the past, depression, and a profound sense of homelessness and diaspora. The woman loses not only her physical home but also an entire network of human and non-human relationships that had previously constituted her sense of belonging and selfhood.

A central finding concerns the protagonist's relationship with nature throughout her migration journey. In her homeland, she was embedded within familiar natural rhythms and environments that provided continuity and meaning to her daily existence. Migration severs these connections, trapping her within the cold and enclosed spaces of the host land, alienated from the natural world that had once been integral to her identity. This environmental dislocation compounds her sense of loss and contributes to her psychological distress.

However, the narrative also traces a trajectory of healing and transformation. With the support of other migrant women who share similar experiences, the protagonist gradually achieves self-knowledge and begins to reconstruct her identity. This process involves a significant shift in perspective and self-reflection, a return to nature in new forms, and the perception of natural beauty in her adopted environment. Through this journey, she comes to accept a hybrid identity and adapt to her new condition in the host country, demonstrating the potential for resilience and transformation even in the face of profound disruption.

The novel contains numerous signs—both realistic and symbolic—that point to the woman's relationship with nature and natural elements. The female characters' relationships with and care for domestic animals exemplify a form of ethics of care that ecofeminist theory identifies as central to women's ways of relating to the non-human world. Their connections to the home and garden, their presence in the forest, and their experiences in the city square of Berlin illustrate concrete relationships and the creation of harmony between the characters' inner emotional states and the external environment. The symbolic equivalence of women with elements of nature—such as trees and dogs—and the comparison of women to natural elements further illustrate the symbolic forms of connection between female subjectivity and the natural world.

Conclusion

This ecofeminist reading of *People of Previous Lives* demonstrates that Fariba Vafi's novel offers a nuanced representation of female migration that foregrounds the interconnected dimensions of gender, displacement, and environmental relationships. The analysis confirms that migration is not a gender-neutral experience; women's particular ways of relating to nature, home, and community shape both the experience of displacement and the possibilities for adaptation and transformation. The novel reveals how patriarchal domination operates not only through the coercive circumstances that precipitate migration but also through the disruption of women's relationships with their familiar environments.

At the same time, the narrative offers a vision of resilience and renewal. The protagonist's journey toward self-knowledge, supported by solidarity with other migrant women and facilitated by new forms of connection with nature, suggests that even traumatic displacement can open possibilities for transformed identity and belonging. The hybrid identity she ultimately accepts represents not a simple return to the past but a creative adaptation to new circumstances, one that incorporates both loss and possibility.

The study contributes to the growing body of scholarship on gender, migration, and environment by demonstrating how literary narratives can illuminate the complex intersections of these dimensions of human experience. It also highlights the continuing relevance of ecofeminist frameworks for understanding women's relationships with nature in contexts of displacement and social transformation. Future research might extend this analysis to other literary works that depict female migration and explore how different cultural contexts shape the ecofeminist themes identified in this novel.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

علمی پژوهشی

رویکرد اکوفمینیسم در خوانش رمان آدم‌های زندگی قبلی

افسانه حسن زاده دستجردی^۱ مصطفی دشتی آهنگر^۲

چکیده:

در دهه‌های اخیر، دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی موجب افزایش مهاجرت شده و در برخی از روایت‌های ادبی نیز بازتاب یافته است. این پدیده اغلب پدیده‌ای غیرجنسیتی تلقی می‌شود، درحالی‌که شیوه ارتباط زنان با طبیعت و تجربه آن‌ها از زیست‌بوم، ترک خانه و مهاجرت نسبت به مردان تفاوت دارد. رمان آدم‌های زندگی قبلی اثر فریبا وفی یکی از نمونه‌های شاخص روایت‌هایی است که مهاجرت را از منظر تجربه زیسته زنان بازنمایی می‌کند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و تکیه بر چارچوب نظری اکوفمینیسم، به تحلیل این رمان می‌پردازد. مهاجرت زن در این رمان اجباری و مصادافی از خشونت ناشی از سلطه مردسالاری است و منجر به گسست دردناک او از زیست‌جهان پیشین می‌شود. زن علاوه بر خانه، شبکه‌ای از روابط انسانی و غیرانسانی را از دست می‌دهد، در فضاهای سرد سرزمین میزبان گرفتار و دچار بحران هویت، حسرت گذشته، بی‌خانمانی و آوارگی (دیاسپورا) می‌شود، اما سرانجام، با کمک دیگر زنان مهاجر و با تغییر نگاه و خودکامی و بازگشت به طبیعت به خودشناسی می‌رسد و هویت آمیخته و وضعیت تازه را در سرزمین میزبان می‌پذیرد؛ همچنین، نشانه‌های زیادی در این رمان بر ارتباط زن با طبیعت و عناصر طبیعی به صورت واقعی و نمادین دلالت دارند. ارتباط شخصیت‌های زن با حیوانات خانگی و نگهداری از آن‌ها که گونه‌ای از اخلاق مراقبت است، ارتباط با خانه، باغچه، حضور در جنگل و میدان شهر برلین نمونه ارتباط واقعی و ایجاد هماهنگی میان حالات درونی شخصیت و فضای بیرونی، هم‌ارزی نمادین زن و عناصر طبیعت مانند درخت و سگ و تشبیه کردن زن به عناصر طبیعت نمونه ارتباط نمادین است.

تاریخ دریافت:

۱۷ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۶ فروردین ۱۴۰۴

کلید واژه‌ها:

اکوفمینیسم؛ ادبیات
مهاجرت؛ رابطه زن و
طبیعت؛ مردسالاری؛ فریبا
وفی.

مقدمه

نگرش انسان به طبیعت تحت تأثیر عوامل گوناگونی چون دین، اخلاق، فرهنگ، زبان، جنسیت، زمان، و مکان جغرافیایی قرار می‌گیرد؛ از این رو، رابطه انسان با طبیعت و دیدگاه او نسبت به پدیده‌های طبیعی همیشه ثابت و یکسان نیست. رابطه

^۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده حضرت نرجس(س)، دانشگاه ولی عصر، رفسنجان، ایران. afsanehasanzade@yahoo.com

^۲ گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ولایت، ایران‌شهر، زاهدان، ایران. m.dashti_a@velayat.ac.ir

انسان و طبیعت در متون ادبی ملت‌ها در دوره‌های مختلف نیز بازتاب یافته و می‌توان گفت از جمله مضامین مشترک در ادبیات سراسر جهان است. این مضمون مشترک خود بیان‌گر مشابهت‌های انسانی است (Kusch, 2017). در قرن بیستم، در واکنش به تغییرات اقلیمی، صنعتی‌شدن جهان و بحران محیط زیست، جریان‌های فکری و جنبش‌های اجتماعی برای نجات محیط زیست و حفاظت از آن پدید آمد که دیدگاه برتری انسان بر طبیعت در حکم دیگری و رویکردهای انسان‌محور را تغییر داد و نگرشی نوین نسبت به محیط زیست و حقوق طبیعت شکل گرفت. یکی از این جریان‌ها در حوزه ادبیات، نقد بوم‌گرا یا بوم‌محور است؛ البته مباحثی که در این شیوه نقد مطرح می‌شود، با شاخه‌های دیگر دانش از جمله زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، فلسفه، اخلاق، دین، تاریخ، و جغرافیا پیوند دارد و از این‌رو، این شیوه نقد، بینارشته‌ای است. نقد بوم‌گرا خود چند رویکرد دارد. اکوفمینیسم که ترکیبی از فمینیسم و بوم‌شناسی (اکولوژی) است، یکی از این رویکردها است که از تلاقی موج سوم فمینیسم و مطالعات محیط زیست سر برآورده است. این رویکرد به ارتباط زن و طبیعت می‌پردازد و بر پیوند میان سلطه بر طبیعت و تخریب آن و ستم بر زنان تأکید می‌کند.

مهاجرت پدیده دیگری است که با پیشرفت تکنولوژی و تغییر شرایط اجتماعی، در عصر کنونی بسیار رواج یافته است؛ تا جایی که این عصر را عصر مهاجرت نامیده‌اند؛ عصری که انسان‌ها خودانگیخته یا اجباری و به دلایل مختلف اجتماعی، سیاسی، مذهبی، اقتصادی و فرهنگی وطن را ترک می‌کنند. مهاجرت به معنای گذشتن از مرزهای جغرافیایی، زبانی و فرهنگی است. فرد مهاجر ناگزیر باید گذشته را رها کند و جهان و فرهنگ جدید را بپذیرد، اما این پذیرش اغلب دشوار و دردناک است و مهاجر را دچار تروما می‌کند. این پدیده موجب شکل‌گیری گونه ادبی نوینی با ویژگی‌های خاص خود شده است و از آن با نام‌های مختلفی چون ادبیات مهاجران، ادبیات مهاجرت، ادبیات برون‌مرزی و ادبیات بینافرهنگی نام می‌برند (Yazdani, 2007; Khodayi, 2017). در مطالعات مهاجرت به پیوند میان طبیعت و جابه‌جایی انسان پرداخته شده و این پدیده اغلب به‌مثابه پدیده‌ای اقتصادی، سیاسی یا فرهنگی بررسی شده، اما ابعاد جنسیتی آن چندان مورد توجه قرار نگرفته است. رمان آدم‌های زندگی قبلی اثر فریبا وفی نمونه‌ای برجسته از آثاری است که در آن، تجربه مهاجرت، گسست از زیست‌بوم و ارتباط زن با طبیعت از منظر زنانه بازنمایی شده است؛ از این‌رو، بررسی این رمان براساس رویکرد اکوفمینیسم امکان خوانشی متفاوت و عمیق از آن را فراهم می‌کند.

مبانی نظری

اکوفمینیسم

اکوفمینیسم یا فمینیسم بوم‌گرا، رویکردی میان‌رشته‌ای در مطالعات زنان و محیط زیست است که بر پیوند میان زن و طبیعت تأکید و ارتباط میان سرکوب زنان و تخریب طبیعت را در آثار ادبی بررسی می‌کند (Vakoch, 2012). اولین بار فرانسویس دوبون، فمینیست فرانسوی، در ۱۹۷۴ در کتاب فمینیسم یا مرگ این اصطلاح را برای نشان‌دادن توان بالقوه

زنان برای ایجاد انقلابی بوم‌شناسانه به کار برد. اکوفمینیسم نظریه‌ای متأخرتر از فمینیسم است، اما باید ریشه آن را در دیدگاه‌های نخستین نظریه‌پردازان فمینیست جست‌وجو کرد. سیمون دوبووار در کتاب جنس دوم که آن را بیانیه فمینیست نامیده‌اند، به ارتباط زن و طبیعت پرداخته است (Beauvoir, 2004). این رویکرد انتقادی، نظریه‌ای یکپارچه نیست و چند شاخه دارد. وال پلاموود، یکی از نظریه‌پردازان اصلی این حوزه، دو شاخه اصلی برای این رویکرد برمی‌شمارد: اکوفمینیسم فرهنگی و اکوفمینیسم اجتماعی. اکوفمینیسم فرهنگی با استناد بر شباهت ساختار زیستی زنان با طبیعت و وجود ویژگی‌های مشترک میان زنان و طبیعت، زن و طبیعت را در پیوند با یکدیگر می‌داند، اما این شاخه با مخالفت‌های بسیاری روبه‌رو شده‌است. پیروان اکوفمینیسم اجتماعی، زن را موجودی فرهنگی می‌دانند و معتقدند که جنسیت برساخته اجتماع است و رابطه زنان با طبیعت در زمینه‌های اجتماعی خاصی شکل می‌گیرد. آن‌ها ریشه فرودستی زنان و طبیعت در مقابل مردان را در فلسفه یونان باستان می‌دانند که افراد براساس رنگ، نژاد و جنسیت طبقه‌بندی می‌شدند. تمرکز این گروه از منتقدان بر انتقاد از ساختارهای دوگانه و سلسله‌مراتبی است. آن‌ها با تفکر دوگانه‌انگاری براساس تقابل‌های ارزشی مانند مرد/زن، فرهنگ/طبیعت، عقل/احساس که یک طرف بر دیگری برتری دارد، مخالف هستند و می‌کوشند آن‌ها را واسازی کنند (Plumwood, 2000). هرچند دیدگاه غالب در اغلب فرهنگ‌ها ارتباط بیشتر زن با طبیعت و مرد با فرهنگ است و حتی نیچه فیلسوف وابستگی زن به طبیعت را امری ذاتی و فطری دانسته است (Lloyd, 2003)، این منتقدان تقابل‌هایی نظیر زن و طبیعت را در برابر مرد و فرهنگ نمی‌پذیرند و معتقدند که پذیرش پیوند زنان با طبیعت این اجازه را به مردان می‌دهد تا زنان را موجوداتی فاقد تفکر عقلانی بدانند (Sutton, 2019).

رویکردهای مختلف اکوفمینیستی اگرچه در زمینه شیوه نگرش به زنان و طبیعت با یکدیگر تفاوت دارند، همگی مردسالاری را عامل اصلی ستم بر زنان و تخریب طبیعت می‌دانند (Shiva, 1998). می‌توان گفت نقد منطق سلطه، نقطه مشترک در همه این رویکردها است. بنا بر دیدگاه نظریه‌پردازان اکوفمینیست، یک منطق مشابه برای توجیه سلطه بر زنان و طبیعت وجود دارد. منطق سلطه با سرکوب مردسالارانه با عناوین سود و پیشرفت، زنان و طبیعت را به ایزه یا شیء تقلیل می‌دهد و با طبیعی جلوه‌دادن آن از طریق مذهب، شبکه‌های رسانه‌ای، نمادهای فرهنگی و دیگر ساختارها آن‌ها را استثمار و نابود می‌کند (Gaard, 1993). این منتقدان، سلطه مردسالارانه بر زن و طبیعت را نفی می‌کنند و می‌کوشند چارچوب مناسب اخلاقی برای پیوند میان زن و طبیعت بیابند (Radford, 1995). آن‌ها در پی به رسمیت شناختن صداهای متنوع و گوناگون زنانی هستند که در بستر نژادپرستی، طبقات اجتماعی، سن و ملاحظات فکری گرفتار شده‌اند و صدای خود را برای رهایی از این حصارها بلند کرده‌اند (Warren, 1991).

مؤلفه‌های ادبیات مهاجرت

دیاسپورا، بحران هویت، نوستالژیا، حاشیه‌ای بودن و بی‌آشنایی از جمله مفاهیم برجسته در ادبیات مهاجرت هستند. نوستالژیا به معنی غریبی، غربت‌زدگی و حسرت گذشته است که با مفاهیم دوگانگی، بیگانگی، سرگردانی و تعلیق پیوند دارد (Ahmadzadeh, 2012)، سوژه مهاجر در حاشیه است و حاشیه‌ای بودن زندگی او را بی‌نظم و از هم گسیخته می‌کند (Modarresi, 2015)، بی‌آشنایی به وضعیت برزخی مهاجر اشاره دارد؛ یعنی احساس گیرافتادن میان فرهنگ‌ها، به هر دو جا تعلق داشتن و به هیچ‌یک تعلق نداشتن (Tysen, 2014). دیاسپورا یکی از مضامین اصلی در ادبیات مهاجرت است.

«دیاسپورا خط یا فضایی بین دو مکان است که به احساس نوعی جابه‌جایی/آوراگی دائمی، همواره مسافر بودن و اینکه هیچ‌گاه کاملاً به نقطه‌ای نرسیده‌ایم یا «احساس بی‌مکانی کردن» ارجاع دارد» (Nojournian, 2012). همه مهاجران این گونه آوراگی و بی‌مکانی را تجربه می‌کنند. تجربه دیاسپورا، مهاجر را با چالش‌های هویتی مواجه می‌کند. احساس تعلق نداشتن به ملت و کشور دیگری به بحران هویت او می‌انجامد (Frank, 2008). به عقیده هومی بابا، یکی از نظریه‌پردازان اصلی مطالعات پسااستعماری و مهاجرت، سوژه مهاجر سه شکل هویت را تجربه می‌کند:

هویت آمیخته یا هایبریدی: زیستن در فرهنگ‌های ناهمگون موجب به‌وجود آمدن زندگی آمیخته یا هایبریدی می‌شود (Bahabha, 2004). مهاجر تمایز خود با دیگری را می‌پذیرد و در پی تعامل با او و تقلید از فرهنگ، زبان و سبک زندگی او برمی‌آید تا مورد پذیرش قرار گیرد، اما همسانی تمام و کمال نخواهد بود (Nojournian, 2016).

هویت بینابین یا لیمینال: سوژه مهاجر در فضایی مرزی میان دو زمان، دو مکان و دو فرهنگ قرار می‌گیرد و از این رو، دچار دوگانگی و تناقض می‌شود (Bahabha, 2004). هومی بابا مفهوم ناخانگی فروید را برای نشان دادن وضعیت مهاجری که مرزهای زمانی و مکانی، هویت و فرهنگش فروریخته و در موقعیت اضطراب‌آور و ترسناک میان حال و گذشته قرار گرفته است، به کار می‌برد و معتقد است که این وضعیت برای زن در جامعه‌ای دیگر ترسناک است و موجب می‌شود که زندگی او به یک پنجره پست و بلند و خانه رؤیاهایش به خانه تاریکی، خانه فراموشی و خانه خفقان تنزل یابد (Bahabha, 2004)، اما این وضعیت منجر به رشد او می‌شود.

هویت تروماتیک: مهاجرت موجب گسست مهاجر از مکان، زمان و خود می‌شود. این گسست، دردناک و با احساس جدایی و فقدان، حسرت، پشیمانی، خشم، ناامیدی، سرگشتگی، بی‌معنایی و افسردگی همراه است و او را دچار تروما می‌کند. سوژه مهاجر با یادآوری خاطرات و رؤیاهای سرزمین مادری، می‌کوشد گسست را جبران کند، اما با این کار، سوگ را به تعویق می‌اندازد (Nojournian, 2012).

این مؤلفه‌ها در رمان آدم‌های زندگی قبلی نیز بازتاب یافته‌اند. شخصیت اصلی و اغلب شخصیت‌های فرعی رمان، مهاجرانی هستند که آسیب‌ها و پیامدهای مهاجرت را تجربه کرده‌اند، اما از طریق ارتباط با طبیعت با روش‌های مختلف توانسته‌اند وضعیت تازه در سرزمین میزبان را بپذیرند.

پیشینه پژوهش

در زمینه تحلیل متون ادبی فارسی از منظر اکوفمینیستی پژوهش‌هایی انجام شده است؛ برای نمونه پارساپور (2022) در پژوهشی داستان زنان بدون مردان از شهرنوش پارسا پور را با این رویکرد تحلیل کرده و به این نتیجه رسیده است که زنان در این داستان، با گریز از سلطه مردسالارانه به معرفت زنانه نسبت به خود، بدن خود و جامعه دست می‌یابند؛ مرادی (2024) در پژوهشی مؤلفه‌های اکوفمینیستی رمان نوجوان هستی اثر فرهاد حسن‌زاده را بررسی کرده است؛ تعدادی از پژوهشگران نیز برخی از داستان‌های مهاجرت فارسی را بررسی کرده‌اند؛ برای نمونه فلاح و برامکی (۲۰۱۶) برخی از متون مهاجرت فارسی را با رویکرد روایت‌شناسی پسااستعماری بررسی کرده‌اند؛ سعیدی و رضایی (۲۰۱۹) به موضوع تنازع فرهنگی میان سرزمین مادری و سرزمین دیگری در سه داستان مرغ عشق، چه کسی باور می‌کند رستم و بزرگراه

پرداخته‌اند، اما تاکنون آثار فریبا وفی با رویکرد اکوفمینیستی تحلیل نشده و پژوهشی نیز درباره رمان آدم‌های زندگی قبلی انجام نشده است.

روش تحقیق

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و تکیه بر چارچوب نظری اکوفمینیسم، به تحلیل رمان آدم‌های زندگی قبلی اثر فریبا وفی می‌پردازد. هدف این پژوهش بررسی روایتی زنانه با موضوع مهاجرت براساس دیدگاه‌های نظریه‌پردازان اکوفمینیست است و می‌کوشیم به این پرسش پاسخ دهیم که مؤلفه‌های اکوفمینیستی در این روایت زنانه با موضوع مهاجرت چگونه بازتاب یافته‌اند. فرضیه اصلی مقاله آن است که مهاجرت زن در این رمان نه صرفاً جابه‌جایی مکانی، بلکه نوعی گسست بوم‌شناختی است که او را دچار پیامدهای مهاجرت مانند بحران هویت، بی‌آشیانگی، دوگانگی، حسرت گذشته و... می‌کند، اما سرانجام، بازگشت زن به طبیعت، موجب تغییر نگرش او نسبت به خود و خانه و پذیرش هویت آمیخته می‌شود؛ از این رو، اکوفمینیسم چارچوبی کارآمد برای فهم لایه‌های پنهان این روایت است.

خلاصه رمان

رمان آدم‌های زندگی قبلی روایت تجربه زنی مهاجر و بی‌نام است که در جهانی بیگانه، میان گذشته و اکنون، سرزمین مادری و سرزمین مقصد/میزبان، معلق مانده است. مهاجرت او کنشی داوطلبانه یا ناشی از بحران‌های اقلیمی و صرفاً یک جابه‌جایی جغرافیایی نیست، بلکه حاصل نوعی خشونت مردسالارانه است که منجر به گسست او از خانه و وطنش شده است. راوی گذشته خود، فروپاشی زیست‌جهان روزمره و بدن فرسوده و سوگ خود را از طریق بازگویی خاطرات بازنمایی می‌کند؛ از خاطرات دوره نوجوانی و جوانی زندگی در خیابان نهال در تبریز تا ازدواج، مهاجرت به تهران، رهاشدن از سوی همسر، تنها ماندن و سرانجام، مهاجرت به برلین آلمان به درخواست همسر. راوی زن که می‌خواسته زندگی مستقل و متفاوتی با زنان سنتی اطراف خود داشته باشد، با مردی روشنفکر و به‌ظاهر متفاوت با دیگر مردان ازدواج می‌کند. ازدواج او نوعی قرارداد است با این شروط که زن از مادرشدن صرف‌نظر کند و آزادی مرد سلب نشود، اما زن ناخواسته باردار و صاحب پسری می‌شود. در طول رابطه و زندگی مشترک، مرد چندبار زن را رها می‌کند: یک‌بار هنگام خواستگاری، یک‌بار با شنیدن خبر بارداری زن و یک‌بار وقتی که پسر بزرگ می‌شود و در برابر پدر و اصول تحمیلی‌اش می‌ایستد. سرانجام، مرد که از هر قیدوبندی در زندگی گریزان است، اعلام می‌کند که به زندگی مشترکش علاقه‌ای ندارد؛ چراکه این زندگی و همسر، تنهایی او را پر نکرده‌اند. او خانه و زن را ترک و به آلمان مهاجرت می‌کند، اما پس از گذشت مدتی، دوباره می‌کوشد با برقراری تماس، زن را به مهاجرت به آلمان و از سرگیری زندگی مشترک ترغیب کند. زن ابتدا نمی‌پذیرد و خانه را از نشانه‌های وجود همسر پاک می‌کند، ولی نشانه‌ها در وجود خودش باقی می‌مانند. سرانجام، ده سال بعد در میانسالی، به درخواست مرد پاسخ می‌دهد و به برلین آلمان، شهری چندفرهنگی، مهاجرت می‌کند. پیش از شروع فصل اول، رمان پیش‌گفتاری دارد بدون عنوان که در آن راوی وضعیت خود را توصیف می‌کند: گمشدگی و آوارگی در سرزمین مقصد. او به بی‌حسی و مردگی رسیده است و نمی‌خواهد به سوی همسری که او را ترک کرده است، بازگردد. از سوی دیگر، نمی‌تواند از گذشته رها شود و زندگی جدید را بپذیرد. در جمع مهاجران قرار می‌گیرد، اما حتی برقراری ارتباط زبانی با آن‌ها برایش

دشوار است. او در مقصد، سرزمین میزبان، خانه ندارد. مهاجرت ناخواسته او را بی‌خانمان کرده است و به‌طور موقت و در دوره‌های کوتاه، در خانه زنان تنهامانده مانند خودش، ایران‌دخت، آنجی و نادین زندگی می‌کند. در این خانه‌های موقتی، زنان مهاجر دیگری را می‌بیند که با بازگشت به طبیعت و برقراری ارتباط با عناصر طبیعی توانسته‌اند صاحب خانه‌ای در سرزمین میزبان شوند و زیستنی آمیخته داشته باشند. آن‌ها با بردن راوی به میان طبیعت، دریاچه، جنگل و مزرعه او را نیز به تغییر نگرش و داشتن نگاهی متفاوت نسبت به گذشته دعوت و ترغیب می‌کنند. نادین، سومین میزبان، نظمی در خانه و انجام کارها ندارد و همین بی‌نظمی و رفتار مهربانانه‌اش با زن باعث می‌شود که زن کم‌کم به اشیای خانه او خو بگیرد و آن خانه را «خانه ما» بداند؛ خانه‌ای در محله‌ای مهاجرنشین. سرانجام، زن با تغییر نگاه و دیدن زیبایی‌های طبیعت به خودکاوی می‌پردازد و بدین ترتیب، به آگاهی و خودشناسی می‌رسد و هویت آمیخته و زندگی و وضعیت تازه را می‌پذیرد.

یافته‌ها و بحث

شیوه بازنمایی فضا

از نظر اکوفمینیست‌ها، فضای خانگی، فضای شهری و فضای طبیعی و چگونگی بازنمایی این فضاها در روایت‌های ادبی اهمیت دارند. خانه پناهگاهی امن است، نه مکانی برای محدودیت و سرکوب. شهر فضایی برای تعامل است، اما ممکن است نمادی از سلطه انسان بر طبیعت باشد. طبیعت نیز ممکن است در دو وجه مثبت و منفی، نیروی شفادهنده و رهایی‌بخش یا نیروی متخاصم و خطرناک، ظاهر شود (Michael, 2022). وفی در رمان آدم‌های زندگی قبلی، برای نشان دادن وضعیت زن مهاجر، شخصیت‌های زن را در این فضاها قرار داده و چگونگی ارتباط آن‌ها را با محیط پیرامونشان تصویر کرده است. راوی خانه خود در شادآباد تهران را این‌گونه توصیف می‌کند: «خانه پنجره باریکی داشت و یک ایوان سه‌گوش بی‌مصرف. طبقه همکف بودیم. خانه از همه‌طرف دید داشت. همیشه پرده‌ها را کیپ می‌کشیدیم. نور خانه کم بود، در طول روز هم چراغ روشن می‌کردیم» (۱۸۸). روابط همسر راوی در این خانه با او و پسرش براساس سلطه و کنترل بوده است، نه همدلی، گفت‌وگو، و توجه؛ باین‌حال، این خانه صرفاً یک فضای بسته و محدودکننده نبوده است، بلکه یک اکوسیستم کوچک و زیست‌بومی عاطفی و پناهگاهی امن بوده است و شخصیت زن توانسته بود در آن، نظمی مبتنی بر مراقبت و هم‌زیستی برقرار کند. گسست از این خانه با مهاجرت منجر به تروما و سوگی مداوم شده است که در سکوت، درون‌گرایی، و بازگشت مداوم راوی به خاطرات گذشته بازنمایی می‌شود. سوگ واکنشی طبیعی به گسست از خانه‌ای است که زن از آن مراقبت می‌کرد. این زن کنشگر اجتماعی نیست، اما بازگویی تجربه زیسته نوعی کنشگری از منظر اکوفمینیستی است. او با یادآوری خاطراتش می‌کوشد پیوند خود را با زیست‌بوم از دست‌رفته زنده نگه دارد.

اخلاق مراقبت یکی از مباحث اصلی در نقد اکوفمینیستی است که بر اهمیت روابط، وابستگی متقابل و مسؤولیت‌پذیری در قبال دیگران تأکید می‌کند. اخلاق مراقبت به جهان غیرانسانی نیز تسری و در چگونگی تعامل با محیط اطراف نیز نمود می‌یابد (Vakoch, 2012). در جهان داستانی، شخصیت‌ها با محیط اطراف و عناصر طبیعی یا مصنوعی (ساخته‌شده) یا رابطه‌ای مبتنی بر هم‌زیستی و مراقبت برقرار می‌کنند یا رابطه‌ای ابزاری و مصرف‌گرایانه. خانه یک محیط ساخته‌شده و گیاهان، درختان، حیوانات، باغ، آسمان، و... از جمله عناصر محیط طبیعی هستند. از این منظر، رسیدگی به خانه، آب‌دادن

به یک گلدان و رابطه با حیوانات، گیاهان و درختان کنشی معنادار و قابل توجه است (Warren, 1991). در این رمان، شخصیت‌های زن با انجام کنش‌های مشخص، این نوع اخلاق را نسبت به عناصر طبیعی و مصنوعی (گیاهان، حیوانات، خانه و...) به نمایش می‌گذارند. راوی با کمک پسرش دیوارهای خانه کوچک خود را رنگ می‌کند و این کنش نشانه‌ای از پابندی او به اخلاق مراقبت است. در مقابل راوی، زن دیگری در داستان حضور دارد که با ساختن خانه‌ای با باغچه در سرزمین میزبان و مراقبت از آن، توانسته است از سوگ دردناک و بحران هویت بگذرد و با محیط تازه سازگار شود. ایران‌دخت، زنی با لباس‌هایی با طرح طبیعت و رنگ‌های شاد و اولین شخصیت مهاجری که زن را در خانه خود جای می‌دهد: «اون اوایل خیلی پریشون بودم خانم‌جان. یک جور کله‌پا میون زمین و آسمون. یک روز این خونه رو پیدا کردم. خونه که نبود، بیغوله بود. ارزون بود، ولی شروع کردم به ساختنش... ده یازده سال طول کشید تا باغچه به این شکلی دراومد که می‌بینی... این خونه جایگزینی شد برای همه چیزهای که از دست داده بودم» (۴۰).

راوی خانه خواهران خود را نیز که زنانی تحت سلطه مردسالاری و خشونت فیزیکی و کلامی همسران هستند، توصیف می‌کند: ناهید که ازدواجی اجباری و بدون عشق و با قوانین مردسالارانه داشته است، در خانه‌ای در بیابان در حصار خار و علف ساکن است که غروبی مانند بختک تابستانی با آفتاب سوزان دارد در کنار جاده‌ای که فقط جیرجیر ملخ‌ها سکوت آن را برهم می‌زند. راوی یک‌بار در نوجوانی به خانه ناهید می‌رود. هنگام بازگشت از آنجا می‌گوید: «خیال کردم آمده‌ام پاریس؛ برگشته‌ام به دل تمدن» (۷۳). حیاط خانه پری هم خالی از گل و گیاه است.

در روایت‌های داستانی، در کنار خانه (مکان اول) و محل کار (مکان دوم)، مکان‌های سوم مانند پارک‌ها، کافی‌شاپ‌ها، میدان‌ها، خیابان‌ها، کتابخانه‌ها، و دیگر مراکز اجتماعی نیز نقش دارند. این مکان‌های سوم «جریان پویای دیدن، دیده‌شدن و ملاقات را به وجود می‌آورند» (Montgomery, 2006) و رابطه‌های اجتماعی و گفت‌وگوهای لذت‌بخش با انسان‌های دیگر همراه با لبخندها و همدلی‌ها در آن‌ها شکل می‌گیرد (Oldenburg, 1997). در این رمان، مکان‌های سوم مانند پارک و میدان در گفته‌های راوی پیوسته تکرار می‌شوند. خانه نادین در محله‌ای با مکان‌های سوم بسیار قرار گرفته است و راوی در همین خانه و محله موقعیت جدید را می‌پذیرد. «برخلاف محله ایران‌دخت و انجی، اینجا محله شلوغی است پر از مغازه و کافه، فروشگاه‌های یک یورویی، در و دیوار گرافیتی، اهالی اغلب مهاجر، پارک‌ها شلوغ، بچه‌ها زیاد (۲۰۲). راوی خیابان نهال در تبریز با مسجد و مناره بلند، مغازه‌های کوچک، حمامی شبیه مرده‌شورخانه و کوچه‌های تودرتو را به یاد می‌آورد و آن‌ها را در مقابل مکان‌ها در سرزمین میزبان قرار می‌دهد. پارک شلوغ خیابان شادآباد در مقابل پارک‌های زیبا و جنگل‌های زیاد در برلین. راوی چندبار پارک محله خود در تهران و پارک در برلین را توصیف و تفاوت دو فرهنگ را از این طریق برجسته می‌کند. «نیمکت‌ها پر بودند. پیرزن‌ها، بازنشسته‌ها، خرده‌فروش‌ها، شطرنج‌بازها، متکدی‌ها. خیلی‌ها تشکچه کوچکی با خودشان می‌آوردند و می‌گذاشتند زیرشان. زن‌ها همدیگر را می‌شناختند. از دردهای جسمی و روحی یکدیگر خبر داشتند. نبض محله دستشان بود. خبر داشتند توی خانه هرکسی چه می‌گذرد» (۲۲۵). راوی پس از رهاشدن از سوی همسر به پیاده‌روی در پارک‌ها و پیاده‌روهای تنگ و باریک محله در سرزمین خود روی می‌آورد.

روابط انسان‌ها در این فضاها در سرزمین خود بر پایه سنت‌ها است و این شیوه زندگی را تقویت می‌کند، اما در برلین، همه مکان‌ها، خانه‌ها، پارک‌ها، و جنگل‌ها، پر از دستگاه، نشان مدرنیته است و دستگاه‌ها در خدمت انسان هستند. انسان‌ها

در سرزمین میزبان، از طبیعت و عناصر زندگی مدرن به طور هم‌زمان و در کنار یکدیگر بهره می‌گیرند. راوی در ابتدای داستان نیز دو مکان را در مقابل هم توصیف می‌کند: «سردم می‌شود. زمانی کنار خیابان شادآباد می‌نشستم. اگر شانس می‌آورد، نیمکتی خالی در کنجی پیدامی‌کردم. فقط برای رفع خستگی نبود. نقطه‌هایی که در آن‌ها توقف می‌کردم، ایستگاه‌های ذهنی من هم بودند. حالا میدان بزرگ‌تری در اختیار دارم. زنده، پرنور، شلوغ» (۷)، اما این محیط بیرونی جدید امکان دیدن خود را فراهم می‌کند. «ایستادن، نشستن، قدم‌زدن، فکر کردن در الکساندر پلاتس را دوست دارم. شاید چون بزرگ است یا چون شلوغ و زنده است. مثل کلیساها و کاترال‌ها و قصرهای بزرگ نیست که با عظمت و شکوهش مرعوبم کند. این یکی فقط کمی ریزم می‌کند و کاری می‌کند که چند لحظه خود را ببینم. تمام خودم را از دور با فاصله» (۷). زن در پایان نیز در این میدان حضور دارد. لب حوضچه میدان الکساندر پلاتس می‌نشیند، از خودش و حوض عکس می‌گیرد و آن را برای پسرش در ایران می‌فرستد.

پیوند زن با طبیعت

پیوند زن با طبیعت سابقه‌ای دیرینه دارد. در عصرهای پیش از مسیحیت، تصویری از ایزدبانو وجود دارد که حامی برخی از جشن‌های طبیعت، آیین‌ها و عقاید مربوط به مادر زمین، چرخه‌های طبیعی بدن زنانه و مروج تجربیات مثبت پیوند زن با طبیعت بوده است (Sutton, 2019). به عقیده نظریه‌پردازان اکوفمینیست، پیوندهای واقعی و مفهومی و نمادین میان زن و طبیعت وجود دارد: در ساختار فکری مردسالارانه، زن و طبیعت اموری فرودست، غیرعقلانی و منفعل مفهوم‌سازی شده‌اند، اما وجود نشانه‌ها و استعاره‌هایی در زبان روزمره و متون ادبی، پیوند نمادین میان زن و طبیعت را آشکار می‌کند؛ برای مثال زن و زمین هر دو مادر هستند و از توانایی باروری برخوردارند (Bullis, 1992). اغلب نویسندگان زن در آثار خود پیوندی عمیق میان تجربیات زنانه و طبیعت برقرار می‌کنند. این پیوند به شکل‌های مختلفی نمایان می‌شود: نمایش هم‌زمان رنج زنان و تخریب طبیعت در یک جامعه مردسالار (Michael, 2022)، بازنمایی طبیعت به عنوان پناهگاه و فضایی امن برای بازیابی هویت و قدرت زنانه و هم‌ذات‌پنداری نمادین و بهره‌گیری از استعاره‌های طبیعی مانند درخت، آب، خاک و زمین برای توصیف بدن، روان و تجربیات زیسته زنان (Athokpam, 2025). فریبا وفی نیز در این رمان، برای تصویر کردن وضعیت زنان مهاجر، از طبیعت بهره‌گرفته و میان زن و طبیعت پیوندهای واقعی و نمادین برقرار کرده است.

ارتباط واقعی زن با طبیعت

جنگل

ابتدایی‌ترین شکل پیوند انسان و طبیعت در جنگل نمایان می‌شود. راوی این‌گونه به این پیوند اشاره می‌کند: «از پشت درخت‌های بلند جاده گاهی گوشه‌ای از آب دیده می‌شود. چند نفری دارن توی دریاچه وسط جنگل شنا می‌کنند. چند نفری هم دراز به دراز خوابیده آفتاب می‌گیرند. یادگرفته‌ام نگاه نکنم، اما همه چیزهایی را که می‌شود از گوشه چشم دید زد، می‌بینم. انگار از میان داستانی اسطوره‌ای رد می‌شویم. هنوز تمدنی در کار نیست. هنوز نخ و سوزن کشف نشده، لباس دوخته نشده، کفش اختراع نشده، هواپیما ساخته نشده؛ بشر غیر از جنگل اطرافش هیچ چیز ندارد؛ بشر با طبیعت یکی است؛

اصلاً خود طبیعت است» (۹۲). در این رمان، جنگل عنصری برجسته است. در برلین، حتی هایم، پناهگاه مهاجران نیز ساختمانی میان جنگل است. ایران-دخت در آغاز مهاجرت هنگام هجوم دلتنگی به جنگل پناه می‌برده است. «اون اوایل که هایم بودم، وقت غروب یه چیزی می‌اومد راه گلوم رو می‌بست. نمی‌تونستم نفس بکشم. می‌زدم بیرون. می‌رفتم تو جنگل پیاده‌روی. می‌نشستم روی سنگ. زل می‌زدم به غروب آفتاب. یه مدت بعد اتفاق عجیبی افتاد. همه‌چی برعکس شد. یه روز دیدم از تماشای غروب سیر نمی‌شم. دارم ازش لذت می‌برم. بعدش دیگه به عشق غروب می‌رفتم بیرون» (۹۳). پتی، یکی دیگر از شخصیت‌های مهاجر رمان، برای فراموش کردن بوی مرگ به جنگل و بوی درختان و گیاهان پناه می‌برد (۲۱۶). خانه‌انجی، میزبان دوم، نیز نزدیک جنگل است و این زن هر روز برای گرم نگه داشتن بدن خود در هوای سرد آلمان در جنگل می‌دود (۱۰۸).

باغچه

باغچه یکی از فضاهای مورد علاقه شخصیت‌های زن در این رمان است. باغچه ایران-دخت مرکز و محوری است برای حضور او در سرزمین میزبان: «عصرها به عشق باغ برمی‌گشتم خونه. از راه نرسیده، بیل را برمی‌داشتم می‌افتادم به جون باغ» (۴۰) و به همین دلیل، با تمام توان از آن در برابر هر تهدیدی مراقبت می‌کند. راوی نیز در گذشته با این فضا ارتباط داشته و روزگاری در باغچه خانه پدری در تبریز با کمک پدر، گل‌های زنبق و بنفشه کاشته و از آن‌ها مراقبت کرده است (۳۸). همسایه راوی در محله شادآباد، با ساختن باغچه‌ای بسیار کوچک در حیاط با بتن، گویی تکه‌ای از بهشت می‌سازد. «دستش سبز بود و از آن مستطیل بتنی، باغچه‌ای ساخت تماشایی. یاس و پیچ امین‌الدوله غوغا کرد. عطرش توی حیاط و کوچه پیچید. از درز پنجره‌ها به خانه‌ها رفت. درخت انار میوه داد، خرزهره‌ها از کنج باغچه عطر شیرین پراکندند، نسترن‌ها از دیوار بالا رفتند و درخشیدند» (۲۱۳).

مزرعه

نادین، سومین میزبان راوی، دوستدار طبیعت و محافظ محیط زیست است. راوی، او را این‌گونه توصیف می‌کند: «اگر چیز خوبی کنار خیابان ببیند، برمی‌دارد. لباس نو نمی‌خرد، پایش را توی فروشگاه‌های زنجیره‌ای بزرگ نمی‌گذارد، دقت می‌کند تخم‌مرغی را بخرد که مرغش زجر کم‌تری کشیده باشد، آووکادو و بادام هم نمی‌خورد چون آب زیاد مصرف می‌کنند و محیط زیست را نابود می‌کنند» (۲۰۲). نادین، راوی زن را به مزرعه‌ای می‌رود و زن در آنجا با تمام وجود زیبایی‌های طبیعت را احساس می‌کند و به دنبال آن، وضعیت و هویت تازه را می‌پذیرد. «اینجا دیگه نه صحنه‌ای از یک فیلم است نه صفحه‌ای از یک کتاب. واقعی واقعی است. با تمام وجودم حسش می‌کنم. بوی کود، بوی چمن، یک ردیف درخت سپیدار، آن دورتر سه تا اسب خوش‌اندام که انگار از اصطبل‌ی جایی فرار کرده و توی مزرعه ول شده‌اند. یک‌جا وسط مزرعه می‌ایستم تا از خودم و دوچرخه و مزرعه عکس بگیرم. می‌خواهم درجا برای بچه بفرستم» (۲۳۴).

حیوانات

اکوفمینیست‌ها بر احیای حقوق حیوانات تأکید می‌کنند و معتقدند که نه تنها زنان بر حیوانات سلطه نمی‌جویند، بلکه به حیوانات به عنوان عنصری از طبیعت گرایش دارند (Mohammadi Asl, 2012). در متون ادبی، در برخی موارد، فضای بسته خانه بازتابی از روان سرکوب‌شده، اضطراب‌ها، و امیال برآورده‌نشده شخصیت و در مقابل، طبیعت یک پناهگاه روانی امن برای شخصیت است. مراقبت از یک گیاه آپارتمانی یا حیوان خانگی یا نگاه کردن به آسمان از پنجره راهی برای ارتباط با ناخودآگاه، پرورش خود سرکوب‌شده، تسکین اضطراب‌ها، و رسیدن به آرامش درونی است. اخلاق مراقبت در اینجا در رابطه زن و حیوان نمایان می‌شود. برخی شخصیت‌ها در سرزمین میزبان، از سگ نگه‌داری می‌کنند. گاهی تنها همدم یک شخصیت زن در خانه، یک سگ است. بر سگ‌ها نام انسان می‌گذارند، صفات انسانی به آن‌ها نسبت می‌دهند و مانند یک انسان با این حیوان رفتار می‌کنند. راوی در توصیف رالف، سگ میزبان سوم، می‌گوید: «بدن گرم و نرمش مثل یک گلوله مهربانی است» (۱۹۳). خود راوی نیز در گذشته و در سرزمین خود، با گربه ارتباط خوبی داشته و از چند گربه مراقبت می‌کرده است. گربه‌ها دودی، تریاکی و فلفل نام داشته‌اند. «تریاکی یک گربه فیلسوف بود. انگار ته زندگی را فهمیده بود. نه توقعی داشت نه انتظاری... سرعت و آزادی عملش باعث شده بود دلم برای دودی بسوزد. طفلک توی چهاردیواری من زندانی بود. لابد دیگر قابلیت شکار کردن را هم از دست داده بود». تفاوت نام‌گذاری حیوانات در دو فرهنگ نیز قابل توجه است. زن در سرزمین میزبان، گربه‌ای می‌بیند با نام «حبیبی» که گذشته را برایش تداعی می‌کند. «گربه خوش‌هیولی است. با طرح کلاسیک مثل طرح یک فرش با راه‌هایی طوسی و قهوه‌ای. انگار آشنایی را دیده باشم، محبتم گل می‌کند. عزیزم تو کی هستی؟ اینجا چیکار می‌کنی؟ گربه محل نمی‌گذارد. چشم‌های آبی و مغروری دارد» (۲۴۷)، اما گاهی حیوانات با چهره‌ای منفی و مخرب ظاهر می‌شوند و شخصیت در مقابل آن‌ها قرار می‌گیرد؛ برای نمونه ایران‌دخت از باغچه خود در برابر این حیوانات مراقبت می‌کند: «حرف از موشی است که این روزها سروکله‌اش توی باغچه پیدا شده. فقط پرنده‌ها اجازه‌دارن بیان اینجا. موش و گربه و روباه و خارپشت نه. چند بار موش اومد سراغ سبزه‌هایی که کاشته بودم. تله گذاشتم و موش‌ها رو زنده گرفتم و بردم انداختم به جای دور، اما داستان به اینجا ختم نشد. به روز دیگه دیدم کفش‌هام جویده شدن. فهمیدم کار روباهه. روباه عاشق کفشه. بعدها شنیدم که تو جنوب آلمان رد یک روباه رو گرفتن و توی مخفیگاهش به عالمه لنگه کفش پیدا کردن. یه تنه با همشون مبارزه کردم. روباه و موش رو از خونه بیرون انداختم. همین‌طور گربه‌ها رو» (۶۳). بدین‌گونه رمان با برقراری پیوند میان زن و طبیعت از طریق اخلاق مراقبت، دوگانه زن/مرد و طبیعت/فرهنگ را به چالش می‌کشد.

ارتباط مفهومی و نمادین زن با طبیعت

تناظر وضعیت زن و طبیعت

نویسنده در اغلب موارد برای بازنمایی وضعیت زن، میان حال‌وهوای درونی او و فضای بیرونی تناسب برقرار کرده است. هنگام شروع داستان، هوا ابری، سرد، تیره، و خاکستری است و زن مهاجر احساس سرما، گمشدگی، و آوارگی می‌کند و

نسبت به خود دلسوز می‌شود. هنگام تعریف کردن خاطرات و سربر آوردن حس گسست نیز هوا بارانی و سرد است و با نفوذ سرما در بدنش احساس می‌کند در اروپا گیر افتاده است. هنگام خداحافظی با همسرش و جدایی از او نیز آسمان یک‌دست تیره می‌شود. زن وقتی احساس تنهایی می‌کند، در تاریکی می‌نشیند. هنگام غروب و هجوم تاریکی از نامه‌های عاشقانه همسرش با زنی دیگر در گذشته باخبر می‌شود (۱۵۵). بدترین دقیقه‌های روز او در سرزمین میزبان، زمان بازگشت از کلاس زبان در هوای تاریک است. «بیست دقیقه سرد و ترسناک. فکرهای ضعیف مودی و منفی مثل راهزن پشت درخت‌ها کمین می‌کنند، با ذره‌های یخ و سوز باد حمله می‌کنند و در چشم به‌هم‌زدنی امید و خوش‌بینی و سرزندگی‌ام را غارت می‌کنند» (۱۶۶). خبرهای بد او را غمگین می‌کنند و در این هنگام نیز «هوای خاکستری از پشت پنجره آویزان است» و باران می‌بارد (۱۰۸). هنگام سردرگمی‌ها، هوا ابری و گرفته و سرد است و روزی که برای اولین بار قرار است همسرش را در آلمان ببینید، هوا گرم است. باد گرمی می‌وزد و راوی مدام عرق می‌ریزد.

طبیعت در کابوس‌های زن نیز با چهره منفی حضور دارد. در خانه دوم، یک تار موی سیاه زن که به وان حمام چسبیده است، در کابوسش ماری می‌شود که گوشه وان چنبره زده است. «فرار می‌کنم. مار با سرعت زیاد دنبالم می‌خزد. سیاه و دراز و خیس است. بی‌صدا حلقه می‌زند دور گردنم، می‌چسبد به پوستم. وحشت‌زده مار را از خودم جدا می‌کنم. پوست تنم هم همراهش کنده می‌شود. گردنم زخم می‌شود. با صدای ناله خودم از خواب بیدار می‌شوم» (۱۶۹). مار در اینجا نمادی از قوانین سختگیرانه و محدودکننده میزبان است که زن به‌اجبار آن‌ها را پذیرفته است.

در مقابل، وقتی حالش خوب است، زیبایی‌های طبیعت را می‌بیند (۹۳) و خاطرات زیبای گذشته را به یاد می‌آورد؛ از جمله خاطرات شب‌های خنک و دلپذیری که در ایوان کوچک خانه با همسرش گفت‌وگوی شبانه داشتند. «شاخه‌های درخت مو از توی حیاط تا ایوان بالا می‌آمد و با ساقه‌های سبز و باریکش دور نرده‌ها حلقه می‌زد. چندتا خوشه غوره هم ازش آویزان بود. چراغ را خاموش می‌کردیم و آهسته حرف می‌زدیم... آسمان بالای سرمان سرمه‌ای‌رنگ بود. ستاره‌ها هر لحظه درخشان‌تر از قبل می‌شدند. من و وحید به عشق رسیدن شب گرما و خستگی روز را تحمل می‌کردیم. نسیمی که می‌وزید، عطر یاس را از کوچه‌های دور می‌آورد. سرشار از حس‌های خوب زندگی بودم» (۱۱۶). وقتی مادرش را از بارداری خود باخبر می‌کند، هوا آفتابی است (۱۳۹) و سرانجام، وقتی تصمیم می‌گیرد که گذشته را رها کند، خورشید نمایان می‌شود. «دیگر نمی‌خواهم بروم خیابان نهال. یک‌بار زندگی کردن در آن خیابان بس است. آنجی دو دقیقه بعد در اتاقم را می‌زند: «نگاه کن ببین چه آفتابی درآمده» (۱۴۳).

نمادسازی با بهره‌گیری از عناصر طبیعت

درخت

ارتباط انسان با درخت سابقه‌ای بسیار طولانی دارد و در فرهنگ ملل مختلف بازتاب یافته است. بنا بر روایت‌های اسطوره‌ای، درخت نزد انسان بدوی تقدس داشته و به خاطر برکت و سرسبزی ستایش می‌شده است (Bahar, 1998). در این رمان نیز نشانه‌هایی از پیوند زن با درخت دیده می‌شود؛ برای نمونه، در پارک برلین، درخت زغال‌اخته که همه میوه‌هایش روی زمین ریخته، نمادی از راوی مهاجر است که نمی‌تواند با وضعیت فعلی کنار بیاید (۱۷۵). در این پارک،

حتی باغبانانی که به گل‌ها و گیاهان رسیدگی می‌کنند، زن هستند. در صحنه‌ای دیگر ایران - دخت می‌کوشد قوانین دنیای جدید را به زن آموزش دهد و از او می‌خواهد که نگاهی متفاوت و عمیق داشته باشد تا بتواند با محیط تازه سازگار شود. «دارد به درخت‌ها آب می‌دهد. رویش به درخت گیلاس است... انگار خطاب به درخت است که فرمان می‌هد. «ارتباطت رو با ایران قطع کن.» از حرفش جا می‌خورم: «برای چی باید ارتباطم رو قطع کنم؟» شیلنگ را می‌برد پای درخت سیب. «برای اینکه نمی‌شه با ذهن بسته توی جامعه باز زندگی کرد؛ علامت‌ها رو نمی‌گیری، کدها رو نمی‌بینی، اینجا زندگی می‌کنی، اما همه حواست اونجاست. همه‌ش سرت تو گوشیه. طرف توجهت نه آدم‌های اینجا که آدم‌های زندگی قبلیتن» (۷۸). روزی که نشانه بارداری زن آشکار می‌شود: «درخت‌های آلبالو هر دو میوه داده بودند. همین‌طور درخت گوجه گوجه‌گوشه حیاط» (۱۲۵). گاه راوی ویژگی‌های انسانی را به عناصر و پدیده‌های طبیعی مانند درخت نسبت می‌دهد و بدین ترتیب، طبیعت را به انسان نزدیک می‌سازد و آن را جاندار می‌پندارد. بخشیدن صفات و خصایص انسانی به اجزای طبیعت فوایدی دارد: این کار علاوه بر شاعرانه کردن متن، باعث می‌شود که عناصر و پدیده‌های طبیعت سرشار از حس زندگی و حرکت و حیات شوند (Shafiee Kadkani, 2014) و به خواننده توانایی درک این پدیده‌ها را می‌بخشد؛ زیرا «جاندارپنداری به ما این امکان را می‌دهد از دانشی که درباره خود داریم، برای درک سایر جنبه‌های هستی مثل زمان، مرگ، نیروهای طبیعی، اشیای بی‌جان و غیره استفاده کنیم» (Kovecses, 2015). در نظر راوی، درختان جنگل در برلین ویژگی‌های انسانی دارند. «جنگل شبیه گورستان درخت‌هاست. درخت‌های شکسته و درب‌داغان از طوفان چند شب قبل به این روز درآمده‌اند. انگار عمدی در این به‌هم‌ریختگی است. هر درختی به شکل خاص خودش طوفان زده شده. بعضی‌ها از ریشه درآمده، سروته شده‌اند، بعضی از کمر شکسته، بعضی غش کرده‌اند» (۷۹). در جایی دیگر، ریشه‌های درخت‌های جنگل را به استخوان‌های ظریف دست و پا تشبیه می‌کند که از زمین بیرون زده‌اند. دریاچه نیز با صفت‌های انسانی، ساکت و بی‌آزار، توصیف می‌شود (۹۴).

سگ

سگ در چند صحنه، نمادی از انسان مهاجر است. نادین درباره واکنش سگ‌ها در برابر انسان می‌گوید: «سگ‌ها می‌فهمن کی نگاه برابری به‌شون داره.» «برابر؟» «آره. می‌فهمن چه‌طوری به‌شون نگاه می‌کنی؛ مثل یک حیوون زبون‌بسته یا به موجود زنده مثل خودمون» (۱۸۷). رفتار نادین با زن هم مهربان‌تر از میزبانان قبلی است و به همین دلیل، زن با او احساس نزدیکی و دوستی می‌کند. در جایی دیگر هم وقتی نادین با مهربانی با زن رفتار می‌کند، زن رالف را در بغل دارد (۱۹۳).

مگس

در جایی از رمان، مگسی سرتق و سمج در اتاق راوی را کلافه می‌کند (۱۱۲). این مگس نیز می‌تواند نمادی از خود او باشد که حتی با وجود باز بودن پنجره و راه آزادی هم نمی‌تواند از فضا خارج شود.

ساختن تشبیه با بهره‌گیری از عناصر طبیعت

نمونه‌هایی از تشبیه با بهره‌گیری از عناصر طبیعت در رمان وجود دارد که رابطه نمادین زن و طبیعت را تقویت می‌کنند؛ راوی برای بیان اضطراب خود هنگام دیدار با همسرش در برلین از عناصر طبیعت بهره می‌گیرد: «از خودم پرسیدم چرا

اینقدر مضطربم؟ انتظارش را نداشتم. فکر می‌کردم به خونسردی لاک‌پشت سر قرار بیایم. سال‌ها مثل لاک‌پشت، مثل مار، مثل خارپشت، مثل همه موجودات خونسرد دنیا به این صحنه نزدیک شده بودم. فکر می‌کردم در این مدت خودم را ساختم، اما بدنم با آن واکنش غلیظ و افراطی‌اش داشت گند می‌زد به تصویری که از خودم ساخته بودم» (۱۸۱). تشبیه خود به گربه هنگامی که احساس خطر می‌کند، به سگی قلاده به گردن، به موشی که در تله افتاده است، تشبیه حواسش به مگس (۳۲)، تشبیه کردن یکی از شخصیت‌های مرد به چوپانی که به گوسفندهایش محبت می‌کند (۸۲)، تشبیه سؤال به مگس سمج، تشبیه حس‌هایی مانند شرم، خشم و نفرت به آوار، تشبیه کردن ذهن به یک گوسفند آزاد برای چریدن (۱۰۱)، تشبیه مغزش به آتش شعله‌ور و تشبیه حافظه پیرزن فراموشکار در پارک به آفتاب (۱۷۶) نمونه‌های دیگری هستند که بر این رابطه دلالت می‌کنند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، رمان آدم‌های زندگی قبلی براساس رویکرد اکوفمینیستی تحلیل و لایه‌های معنایی نهفته آن کاویده شد. این رمان روایت زندگی زنی میانسال است که به اجبار همسر و سلطه مردسالاری، پس از سال‌ها دوری از او به برلین آلمان مهاجرت کرده است، اما مهاجرت برای او دردناک بوده و موجب گسست او از خانه‌اش شده است. خانه یک محیط ساخته‌شده و فضایی تحت مراقبت در برابر فضاها بیرونی مانند شهر و عنصری برجسته در اغلب رمان‌های وفی است. در این رمان نیز خانه برای شخصیت اصلی پناهگاهی امن بوده و زن به آن حس تعلق داشته و از آن مراقبت می‌کرده است. با مهاجرت اجباری، زن در فضای سرد سرزمین میزبان قرار گرفته و بی‌خانمان و آواره شده است. او ناتوان از پیوند خوردن با زمان حال و ایجاد ارتباط با محیط و فرهنگ تازه دچار بحران هویت، سوگ و تروما شده است و در نتیجه، از طریق خاطرات، رؤیاهای و دل‌تنگی مداوم به گذشته بازمی‌گردد، اما این بازگشت مانع عبور او از سوگ می‌شود. تا اینکه با کمک زنان مهاجری که از راه پیوند با طبیعت، توانسته‌اند با وضعیت جدید سازگار شوند، به خودکاو می‌پردازد و با تغییر نگاه، بازگشت به طبیعت و دیدن زیبایی‌های آن و ارتباط با عناصر طبیعی به خودشناسی می‌رسد. او با خودشناسی می‌تواند هویتی آمیخته بیابد و میان سرزمین مادری و سرزمین میزبان به زیستن ادامه دهد.

ارتباط زن با طبیعت به صورت واقعی و نمادین از جمله موضوعات اصلی در رویکرد اکوفمینیسم است که در این رمان هم دیده می‌شود. خانه، باغچه، پارک و جنگل مهم‌ترین مکان‌هایی هستند که زن در آن‌ها حضور دارد. اخلاق مراقبت نیز در نگهداری از خانه، باغچه و حیوانات نمود می‌یابد. ارتباط نمادین میان زن و طبیعت در این رمان بسیار برجسته است. سرما نه تنها ویژگی مکان جدید (برلین)، بلکه نشان‌دهنده وضعیت زن و بدن خسته و فرسوده او است. درخت نماد زن و باغچه نماد خانه است. سگ و مگس نیز نمادهای دیگری از زن مهاجر هستند؛ سگ برای نشان دادن شیوه ارتباط او با میزبان و نیاز او به مهربانی و مگس برای نشان دادن سرگردانی و ناتوانی‌اش برای درک موقعیت؛ همچنین، در برخی موارد، وضعیت زن با تشبیه به عناصر طبیعت و برقراری تناسب میان حالات درونی او و فضای بیرونی بازنمایی شده است. نویسنده با بهره‌گیری از عناصر طبیعت در ساخت تشبیه و نماد، شخصیت‌بخشی به پدیده‌های طبیعی و برخورد انسانی با پدیده‌های طبیعت، بعد روشن یا مثبت طبیعت را برجسته کرده است.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسؤل، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهام نویسندگان در پژوهش

نویسنده اول: افسانه حسن زاده دستجردی

تضاد منافع

نویسنده (نویسندگان) اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسنده (نویسندگان)، از همه افراد، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکتشان در این مقاله تشکر و قدردانی می‌کند (می‌کنند).

منابع

Ahmadzadeh, Sh. (2012). *Migration in Literature and Art: A Collection of Articles*. Tehran, Sokhan in Persian).

Bahabha, H. K. (2004). *The Location of Culture*. London and New York, Routledge.

Bahar, M. (2008). *From Myth to History*, Collected by Abolghasem Esmailpour, Tehran, Cheshmeh. (in Persian).

Beauvoir, S. D. (2004). *The Second Sex*. Translated by Ghasem Sanavi. Tehran, Tous (in Persian).

Frank, S. (2008). *Migration and Literature: Gunter Grass, Milan Kundera, Salman Rushdie*. New York, Palgrave MacMillan.

Khodayi, N. (2017). *Intercultural Literature*. Tehran, Elmi va Farhangi (in Persian).

Kovecses, Z. (2015). *Metaphor: A Practical Introduction*, Translated by Shirin Pourebrahim. Tehran, Organization for Compiling and Studying Academic Books-Samt (in Persian).

Kusch, C. (2017). *Literary Analysis: The Basics*. Translated by Hossein Payandeh. Tehran, Morvarid (in Persian).

Gaard, G. (1993). *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Edited by Greta Gaard. Philadelphia, Temple University Press.

Liyod, G. (2003). *The Man of Reason*. Translated by Mahboubeh Mohajer. Tehran, Ney (in Persian).

Modarresi, Y. (2015). *Language and Migration*. Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies (in Persian).

Montgomery, J. (2006). *Community Strengthening through Urban Sociability*, Department for Victorian Communities & Urban Cultures Ltd.

Mohammadi Asl, A. (2012). *Gender and Geography*. Tehran, Golazin (in Persian).

Moradi, A. (2024). "A Reading of the Adolescent Novel *Hasti* Based on the Approach of Ecofeminism", *Iranian Children Literature Studies*, 14 (1), 219-244.

Nojournian, A. (2016). "Translated Life Style: A Semio-phenomenological Analysis of Jhumpa Lahiri's Interpreter of Maladies". *Literary Theory and Criticism*, 1 (1), 9-22.

Nojournian, A. (2012). Oldenburg, R. (1997). *The Great Good Places: Cafes, Coffeeshops, Bookstores, Bars, Hair salons*. Washington, Marlowe & Company.

Parsapoor, Z. (2022). "Ecofeministic Reading of "Women without Men". *Journal of Literary Studies*, 54 (4), 27-44.

Plumwood, V. (2000). *Feminism and the mastery of nature*. London, Routledge.

Shafiee Kadkani, M. (2014). *Fiction in Persian Poetry*. 16 edition. Tehran, Agah (in Persian).

Shiva, V. (1988). *Staying alive: Women, ecology and development*. London, Zed Books.

Sutton, P. W. (2019). *An Introduction to Environmental Sociology*. Translated by Sadegh Salehi. Third edition. Tehran, Organization for Compiling and Studying Academic Books-Samt (in Persian).

Tirgol, M. (1998). *An Introduction to Persian Literature in Exile (1357-13750)*. Austin, Texas (in Persian).

Tysen, L. (2014). *Theories of Contemporary Literary Criticism*. Translated by Maziar Hosseinzadeh and Fatemeh Hosseini. Third edition. Tehran, Negah-e Emrooz (in Persian).

Vafi, F. (2025). *People from Previous Life*. Tehran, Markaz (in Persian).

Vakoch, D. A. (2012). *Feminist Ecocriticism: Environment, Women, and Literature*. Lanham, Lexington book.

Warren, K. (1991). *The Power and the Promise of Ecological Feminism*. *Environmental Ethics*, 12(2), 26-53.

Yazdani, K. (2007). *An Introduction to the Literature of Immigration and Exile*. Tehran, Cheshmeh (in Persian).